

„Az Úr ott állt még Ábrahám előtt”

Valóban módosítottak 1Móz 18 szövegén az írástudók?

■ SOMOGYI LÁSZLÓ

DOI: 10.61894/LP.2024.99.3.3

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
nyugalmazott egyetemi docens
E-mail: somogyilaszo1955@gmail.com

- Az 1Mózes 18-ban leírt történet a hagyomány több elemét ötvözi. A szöveg egyik érdekes része a 22. vers. A maszoréta szöveg szerint itt az áll: „Ábrahám még ott állt az Úr előtt”, de a *Berésit Rabba* midrás szerint ez a szöveg *tiqqun soferim*, azaz az írástudók módosítása. A midrás szerint „az Úr állt még ott Ábrahám előtt” változat az eredeti szöveg. Bár nincs írásos bizonyíték egy ilyen eredeti szöveg létezésére, érdekes megjegyezni, hogy összesen tizennyolc másik *tiqqun soferim* jelenik meg a rabbinikus irodalomban. A tanulmány azt elemzi, mi lehetett az oka annak, hogy megszületett ez a feltételezés egy eredeti szövegről. A szerző megállapítja, hogy ez a jelenség a különböző vallási tapasztalatok létezésére vezethető vissza.

Kulcsszavak: tiqqun soferim / midrás / vallási tapasztalat / kihívás-válasz

Ábrahám személye a három nagy monoteista vallás – a judaizmus, a kereszténység és az iszlám – számára kiemelt jelentőségű. Függetlenül attól, hogy Ábrahám valós személy-e, vagy sem, az alakja köré írt történetek valószínűleg ősi vallási tapasztalatokat tükröznek, vagy legalábbis azokon alapulnak. A bibliaolvasó tanúja lehet annak a folyamatnak, amelyben a személyes Isten megtapasztalása válik a hit döntő elemévé. Ennek különösen érdekes példája a Mózes első könyvének (Genezis, illetve Bőrésit) 18. és 19. részében leírt eseménysor. Ebben a történetben a már idős Ábrahámot három titokzatos vendég keresi fel. A szöveg egyértelműen jelzi, hogy valójában az Úr megjelenéséről van szó. Ábrahám nagy tisztelettel fogadja és bőséges vendéglátásban részesíti őket. A vendégek egyike megígéri neki, hogy egy éven belül fiúutódja lesz. Ábrahámotól távozva Sodoma felé vonulnak, mert végére akarnak járni, hogy valóban égbekiáltó bűnök uralkodnak-e a városon. Kilátásba helyezik a város elpusztítását, ha igaznak bizonyul a bűn gyanúja. Ekkor váratlan dolog történik. Így olvassuk a Gen 18. részének végén:

„¹⁶Amikor a férfiak elindultak, és Sodoma felé tartottak, Ábrahám is velük ment, hogy elkísérje őket. ¹⁷Az Úr ezt mondta: Eltitkoljam-e Ábrahám elől, amit tenni akarok? ¹⁸Hiszen Ábrahámotól nagy és hatalmas nép fog származni, és általa nyer áldást a föld minden népe. ¹⁹Mert őt választottam ki arra, hogy megparancsolja maga után fiainak és háza népének is, hogy őrizzék meg az Úr útját, cselekedjenek az igazságnak és jognak megfelelően, hogy az Úr is beteljesítse, amit megígért Ábrahámnak.

²⁰Azért ezt mondta az Úr: Mivel már igen sok a jajkiáltás Sodoma és Gomora miatt, és vétküik igen súlyossá vált, ²¹lemegyek, hogy megnézzem: vajon csakugyan a hozzám eljutott jajkiáltás szerint cselekedtek-e, vagy sem. Tudni akarom.

²²Amikor a férfiak megfordultak, és elindultak Sodoma felé, Ábrahám még ott állt az Úr előtt. ²³Oda lépett hozzá Ábrahám, és ezt kérdezte: Vajon elpusztítod-e az igazat is a bűnössel együtt? ²⁴Hátha van ötven igaz ember abban a városban? Akkor is elpusztítod, és nem bocsátasz meg annak a helynek azért az ötven igazért, akik ott laknak? ²⁵Távol legyen tőled, hogy ilyet tégy, hogy megöld az igazat a bűnössel

együtt, és úgy járjon az igaz is, mint a bűnös! Távol legyen tőled! Vajon az egész föld bírása nem hozna-e igaz ítéletet? ²⁶Az Úr így felelt: Ha talállok Sodoma városában ötven igazat, megkegyelmezek értük az egész helynek. ²⁷Ábrahám újból megszólalt: Tudom, merész dolog, hogy szólok az én Uramnak, bár én csak por és hamu vagyok. ²⁸De ha az ötven igaznak öt híja lesz, elpusztítod-e az öt miatt az egész várost? Ő ezt felelte: Nem pusztítom el, ha talállok ott negyvenötöt. ²⁹Ismét szólt hozzá, és ezt mondta: Hát-ha negyven található ott! Az Úr így felelt: Nem teszem meg a negyvenért. ³⁰Ne induljon föl az én Uram, hogy beszéljek – szólt Ábrahám –, de hátha csak harminc található ott! Ő így felelt: Nem teszem meg, ha talállok ott harmincat. ³¹Ábrahám ezt mondta: Tudom, merész dolog, hogy szólok az én Uramnak: hátha húsz található ott! Ő így felelt: Nem pusztítom el a húszért. ³²Ábrahám ezt mondta: Ne haragudjon az én Uram, hogy még egyszer szólok: hátha csak tíz található ott! Ő így felelt: Nem pusztítom el a tízért. ³³Ekkor az Úr befejezte a beszélgetést Ábrahámmal, és eltávozott, Ábrahám pedig visszatért lakóhelyére.”

A három vendég egyike tehát maga az Örökkévaló, az Úr. Annak az ószövetségi gondolatnak a fényében, hogy már az Örökkévaló megpillantása is az ember pusztulását vonja maga után, meglepő, hogy ebben a szakaszban nemhogy Ábrahám nem pusztul el az Urat látva, hanem illedelmes formában ugyan, de alkudozni kezd az Örökkévalóval. A dialógusban Ábrahám hatszor igyekszik újabb és újabb kéréssel előállni, és az Úr mindig teljesíti azokat. A 19. fejezetben Sodoma sorsáról és Lót megmeneküléséről számol be a szöveg. Az idézett rész, Gen 18,16–33 példátlan az egész Bibliában. Egy ember szinte baráti beszélgetést folytat az Örökkévalóval, és az Úr is partnernek tekintti Ábrahámot. Még meglepőbb azonban, ha ezt a részt a magyarázatos Biblia szerint olvassuk. ¹A 22. vershez fűzött jegyzet szerint „az eredeti héber fogalmazást – az Úr még ott állt Ábrahám előtt – a zsidó hagyomány botránkozatótnak találta, ezért így változtatta meg: Ábrahám még ott állt az Úr előtt.”² Hasonlóképpen az angol *New Living Translation* szerint Gen 18,22 így hangzik: „*The other men turned and headed toward Sodom, but the LORD remained with Abraham.*” (A többiek megfordultak, és Sodoma felé mentek, de az Úr Ábrahámmal maradt.) A *Revised English Bible* pedig lábjegyzetben közli: „Abraham... LORD original reading”, tehát az eredeti olvasatnak azt tartja, hogy az Úr állt Ábrahám előtt. A mérvadó héber szöveget tartalmazó *Biblia Hebraica Stuttgartensia* lábjegyzetben közli, hogy ez a hely *tiqqun soferim* (az írástudók által végzett szövegmódosítás), tehát Gen 18,22-ben nem Ábrahámot, hanem Jahvét kell olvasni³ – a nevet természetesen Adonájként ejtették ki. Eszerint a „még ott állt” kifejezés alanya eredetileg Isten, és nem Ábrahám. A szövegmódosítás oka az lehet, hogy az „ott állni” kifejezés azt jelzi, hogy aki áll, az alárendelt szerepet tölt be. Az Örökkévaló azonban mérhetetlenül felette áll az embernek, ami kizárja, hogy ő legyen az, aki alárendelődik, azaz „áll” valaki előtt. Joggal merül fel a kérdés, hogy miért tételezik fel, hogy az „Úr állt Ábrahám előtt” változat az eredeti.

Célkitűzés

A hívő bibliaolvasó gyakran szembesülhet azzal, hogy a Szentírás egyes részei más-más szöveggel szerepelnek az egyes kiadásokban. Még inkább zavarbaejtő az, ha a szövegváltozatra csak homályos utalás van, az is csak a kritikai kiadások jegyzeteiben. Így van ez a jelenlegi szöveget illetően is. Ráadásul az utalás „eredeti szöveg” meglétét sejteti. A két szövegváltozat tartalma világos: az Úr és Áb-

¹ *Biblia magyarózó jegyzetekkel* 1996, 38. o.

² Erre épít egy igehirdetést Farkas József református lelkész. Online elérhető: <https://tobbazelet.hu/uploads/mp3/1977/FJ770123-v.mp3>.

³ *Biblia Hebraica Stuttgartensia* 1990, 25. o.

rahám pozíciója egymáshoz viszonyítva. Vajon fontos az, hogy melyikük az „eredeti”? A tanulmány nem kíván ebben állást foglalni, részletes szövegelemzést adni a Gen 18–19 részéről, sőt a kiemelt Gen 18,22 versről sem. Célja az itt feltételezett „eredeti szöveg” továbbgondolása, annak teológiai következményeivel való számvetés.

A probléma eredete

Az, hogy Gen 18,22 *tiqqun soferim*, azon alapul, hogy a 300–500 között íródott *Berésit Rabba* midrásban az adott helyen ez szerepel: „És Sodoma felé mentek, de Ábrahám ott maradt Há sem (a Név, azaz az Örökkévaló) előtt.” Rabbi Simon ezt mondta: „Ez az írástudók helyesbítése [ahelyett], hogy a Sekina (Isteni Jelenlét) várja Ábrahámot.”⁴ Első olvasatra azért is meglepő ez az érvelés, mert nem Jahvét, hanem az „Isten dicsőséges jelenléte” értelmű Sekina megnevezést használja. Ennek azonban jól megérthető oka van, amelyet majd a későbbiekben tárgyalunk. Írástudók által végzett szöveg-módosításról több midrás is beszámol. Összesen tizennyolc ilyen locus azonosítható a Héber Bibliában (WÜRTHWEIN 1994, 17. o.), habár az egyes források időnként eltérést mutatnak a helyek számában.⁵ Bár egyes szerzők kétlik, hogy valamennyi feltételezett *tiqqun* mögött ténylegesen lenne egy „eredeti szöveg”,⁶ a kérdés megmarad: miért állítják a midrások, hogy a szöveget szándékosan változtatták meg a hagyományozás során?

Van „eredeti szöveg”?

A Héber Biblia, keresztény szóhasználattal az Ószövetség az úgynevezett maszoréta szöveg (MT)⁷ szerint áll rendelkezésünkre.⁸ A kérdéses helyen, tehát Gen 18,22-ben a szöveg szerint Ábrahám az, aki az Úr előtt áll. A maszoréta szöveg rögzülését követően minden olyan kéziratot megsemmisítettek, amely nem állt összhangban az elfogadottal, ezért nem áll rendelkezésre egyetlen olyan, az MT szerinti kódex sem, amely a *Berésit Rabba* állítását alátámasztaná. Éppen ezért célszerű áttekinteni az MT mellett más forrásokat is. Ezek között kiemelt a Héber Biblia görög fordítása, a Septuaginta (LXX). A mű valószínűleg Alexandriában keletkezett, az Ariszteász-levél szerint hetven vagy hetvenkét írástudó szóról szóra megegyező fordításaként. A Septuaginta szövege a kérdéses helyen: καὶ ἀποστρέψαντες ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες ἦλθον εἰς Σοδομα Αβρααμ δὲ ἦν ἐστηκὼς ἐναντίου κυρίου (és onnan elfordulva a férfiak Szodomába mentek, de Ábrahám az Úr előtt állt). A LXX tehát azonos az MT-vel, azaz a feltételezett *tiqqun soferim* szerint adja a szöveget. Figyelembe véve, hogy a LXX-fordítás körülbelül Kr. e. 300 környékén keletkezett, tehát jóval a maszoréta szöveg kialakulása előtt, feltételezhető, hogy a fordítás alapjául szolgáló héber szöveg már módosult a *tiqqun soferim* szerint, ha egyáltalán volt ilyen.

Az úgynevezett *Samaritánus Pentateuchus* fontos szövegelem, mert jóllehet valószínűleg később-

⁴ Lásd https://www.sefaria.org/Bereishit_Rabbah.49.8?lang=bi.

⁵ A *tiqqun soferim*ről alapos elemzés olvasható: MCCARTHY 1981.

⁶ Így például a már hivatkozott McCarthy-monográfia mellett HEGG 2016.

⁷ A maszoréták („hagyományozók”) által részint Babilóniában, részint Palesztinában kialakított, magánhangzókkal ellátott és hitelesnek minősített szöveg.

⁸ Az MT-ről bőséges szakirodalom áll rendelkezésre, pl. WÜRTHWEIN 1988; BARR 1968.

bi a LXX-nál, de idősebb, mint a maszoréta szöveg. Feltehetően a késő makkabeusi korban rögzítették. A Sikemben feltárt zsinagógából származó Pentateuchus-példány szövege megfelel az MT szövegének, azaz a „még ott állt” állítmány alanya Ábrahám.⁹

A Krisztus utáni első századokra datálható szír nyelvű fordítás, a *Pesitta* Gen 18,22-ben ugyancsak megfelel az MT szövegének. Ebben a változatban is Ábrahám az, aki az Úr előtt áll.¹⁰

A Héber Biblia arám fordításai, a targumok az első századokban jöhettek létre. Közöttük kiemelt jelentőségű az *Onkelosz-targum*. Jellegzetessége, hogy lényegében azonos a későbbi maszoréta szöveggel, habár egyes helyeken magyarázó betoldások is szerepelnek. Valószínűleg Palesztinában keletkezett, de végső formája feltehetően Babilonban alakult ki. Szerzője a zsidó hagyomány szerint egy Onkelosz nevű prozelita, de lehetséges, hogy azzal az Aquilával azonos, aki a Héber Biblia görög fordítását is elkészítette a 2. század folyamán. A szerző személye és a keletkezés időpontja körüli bizonytalanságok ellenére az *Onkelosz-targum* (és a többi targum is) hasznos támpontot ad a Biblia értelmezéséhez. A szempontunkból fontos részben, Gen 18,22-ben az *Onkelosz-targum* szövege így hangzik: „És Ábrahám még imádságban szolgált az Úr előtt.”¹¹ Onkelosz ezek szerint úgy értelmezi Ábrahám és az Úr pozícióját, hogy kikerüli a „ki áll ki előtt” kérdését, de egyértelművé teszi, hogy Ábrahám „imádságban szolgált” az Úr előtt.

A másik híres targum, a *Pseudo-Jonatan-targum* a kérdéses helyen pontosítja is az ima tartalmát azzal, hogy Ábrahám a Sodomában lakó Lótért imádkozott.¹²

A holt-tengeri tekercsek között bibliai szövegek is előfordulnak, ami nagy jelentőségű az egyes szövegváltozatok megtalálása tekintetében. Gen 18,22 a nyolcadik barlangban talált 8Q1 jelű tétel két fragmentumán található meg. A versből csak egyetlen szó, az „előtte” jelentésű *penim* szó olvasható. A lelet sajnálatos módon annyira megrongálódott, hogy nem lehet egyértelműen megállapítani a következő szó első betűjét sem. Ezért a qumráni lelet nem tud egyértelmű bizonyítékot adni a *tiqqun soferim* létezéséről.

A fontosabb szövegemlékeket áttekintve megállapítható, hogy nem áll rendelkezésre „eredeti szöveg”, amelyet az írástudók azután módosítottak volna. Ennek ellenére nem lehet kizárni egy ilyen változat létezését: ha azt az állítást, hogy „nem létezik a mostanihoz képest eredeti szöveg”, nem lehet falszifikálni, az nem egyenlő az állítás verifikálásával. Változatlanul megmarad a kérdés, hogy miért állítja a *Berésit Rabba* a *tiqqun soferim* létezését. Ráadásul a qumráni 8Q1 megengedi mindkétféle olvasatot, és az *Onkelosz-targum*, valamint a *Pseudo-Jonatan-targum* szövege felveti annak lehetőségét, hogy valóban volt egy eredeti szöveg, amelyet később módosítottak. Ez azonban jelenleg pusztán feltételezés. A kérdés azonban változatlan: mi oka volt a midrásnak arra, hogy felvesse a szöveg utólagosan módosított voltát?

A válaszhoz először célszerű áttekinteni a Gen 18,22-re vonatkozó fontosabb midrásokat, annál is inkább, mert a *tiqqun soferim* létezésének felvetése is midrásból származik.

⁹ Angol nyelven elérhető: <https://www.stepbible.org/?q=version=SPE|reference=1M%C3%B3B3z.18>.

¹⁰ Angol nyelvű fordítást is tartalmaz: <https://ebin.pub/qdownload/the-syriac-peshita-bible-with-english-translation-gensis-9781463207410-1463207417.html>.

¹¹ A szöveg forrása: https://www.sefaria.org/Onkelos_Genesis.18?lang=bi.

¹² Lásd: https://www.sefaria.org/Targum_Jonathan_on_Genesis.18.22?lang=bi&with=all&lang2=en.

A midrások tanúsága

A midrás a zsidó bibliamagyarázat módja. Két csoportba szokás sorolni ezeket az iratokat. Az egyikbe a rendelkezésekkel, szabályokkal kapcsolatos értekezéseket sorolják, ezeket halachikus midrásoknak hívják. A másikba pedig az elbeszéléseket kommentáló írások tartoznak. Ez utóbbiak az úgynevezett aggadikus midrások. Közöttük a *Berésit Rabba* (a Genézishez írt midrás) az egyik legjelentősebb. Ebben olvasható – Rabbi Simon szájába adva –, hogy a Sekina az, amely Ábrahámra vár. A midrás 48. részében több ízben is téma a szereplők egymáshoz képest felvett „pozíciójának” értelmezése. Gen 18,1-ben a midrás szerint Ábrahám éppen ül, amikor látogatói megérkeznek, így valóban a mennyei alakok azok, akik „állnak” Ábrahám előtt. A szerző úgy értelmezi, hogy a három emberi alakban megjelenő szereplő angyal, mégpedig Mihály, Gábiel és Rafael. Az Úr azonban nem emberi alakban, hanem mint Sekina, azaz dicsőséges jelenlétében szereplője az eseményeknek. A 18. rész első verse alapján úgy értelmezi a midrás, hogy először a Sekina jelent meg, erre vonatkozik az „Úr megjelent Ábrahámnak” kifejezés. Az alakok csak ezután jelennek meg. A 18,22 értelmezését pedig Rabbi Simonra hivatkozva úgy adja meg a midrás, hogy a Sekina mindenütt képes lenni, így „Ábrahám előtt” is. Ez a helyzet azonban kétségkívül alá-fölé rendeltségre utal. Ezt azzal magyarázza a szöveg, hogy idézi Zsolt 18,36 szövegét, amely szerint „a te [mármost az Örökkévaló] leereszkedésed tett naggyá” (HEGG 2016).¹³ Ez azt jelenti, hogy a midrás szerzője nem tartja blaszfémianak, hogy az Örökkévaló mintegy „kisebbíti magát”, ezzel segítve, illetve naggyá téve az embert.

A *Semot-midrás* (az Exodushoz írt midrás) szövegében ugyancsak összekapcsolódik Zsolt 18,36 és Gen 18,22. Rabbi Simont idézi, aki szerint a szóban forgó zsoltárvers alapján a Genézis szövegében azt várnánk, hogy az „Úr állt Ábrahám előtt”, de az írástudók módosítása miatt épp az ellenkezőjére változott: Ábrahám áll az Úr előtt.

A *Tehillim-midrás* (a Zsoltárok könyvéhez írt midrás) a 18. zsoltár magyarázata során Rabbi Júdára hivatkozik. Összekapcsolja a zsoltár 26–27. verseiben felsorolt pozitív tulajdonságokat Ábrahám-mal. Gen 18,3 szövege szerint: „*Uram, ha elnyertem jóindulatodat, kérlek, ne kerüld el szolgálodat!*” – ez éppen Ábrahám „egyeneslelkűségét” jelzi. Ennek megfelelően az Örökkévaló a 22. vers szerint valójában „egyeneslelkűen áll”, és várja Ábrahámot, csupán az írástudók javítása miatt szerepel az ellenkező értelmű szöveg.

A három idézett midrás az Örökkévalónak az ember iránti különleges „viselkedését” mutatja be. A hivatkozás mindhárom esetben a 18. zsoltár 36. verse. A Zsolt 18,36-ban szereplő *anvah* szó jelentés-tartományába beletartozik a szelídség, szendeség, kedvesség, leereszkedés, szerénység, alázatosság. A magyar nyelvű Bibliákban ez a kifejezés *lehajolásként* (RÚF), *jósággként* (SZIT), *jóvoltodként* (Károli) szerepel. A szöveg konnotációja megengedi, hogy beleértjük a szövegbe azt, hogy az Örökkévaló mintegy a saját kárára „korlátozza” önmagát az ember érdekében. Lehetetlen nem gondolni az Újszövetség kenózisfogalmára, amely szerint Krisztus Jézus „*megüresítette önmagát*” (Fil 2,7).

Ha áttekintjük a rabbinikus hagyományban szereplő, *tiqqun soferim*nek tekintett tizennyolc locust, és keressük a közös jellegzetességet bennük, először is az látható, hogy mindegyik egy vélelmezett blaszfém kifejezést akar kikerülni. Egészen szélsőséges például Jób 32,3, ahol a jelenlegi szöveg szerint Elihu Jób „*három barátjára is megharagudott, mert nem találták meg a kellő választ, hogy bűnösnek nyilváníthassák Jóbot*”. A feltételezett eredeti szöveg pedig: „...mert nem találták meg a kel-

¹³ A RÚF szerint: „...jobbod támogat engem, sokszor lehajoltál hozzám.”

lő választ, hogy bűnösnek nyilvánítható Jahvét.” JSir 3,20-ban, miután a szerző nyomorúságán és hontalanságán kesereg, „*mindig erre gondol, és elcsügged a lelkem*”; a feltételezett *tiqqun soferim* előtti szövegben „elcsügged Jahve lelke”. 2Sám 16,12-ben a menekülő Dávid az őt ért szidalmakra reagálva így szól: „*Bárcsak rám tekintene [...] az Úr...*”; az eredetinek gondolt változat pedig egy keserű szemrehányás: „*Bárcsak a szemembe nézne az Úr!*” A többi esetben is hasonló szellemű módosítást állítanak a rabbinikus iratok.

A feltételezett „írástudók általi szövegmódosítás” tényleges meglétéről nem alakult ki egységes vélemény a bibliatudósok között. Példaként szolgáljon a Jób 32,3 *tiqqunként* való értelmezése körüli nézetek különbözősége. A nagy középkori francia rabbi, Rási a Genézishez írt kommentárjában egyértelműen a *tiqqun* megléte mellett érvel.¹⁴ A későbbi írásmagyarázók véleménye megoszlik a tekintetben, hogy ténylegesen van-e az MT-hez képest „eredeti szöveg”. A sok kommentár között a *tiqqun*-ként való értelmezés mellett érvel MCKANE (1974, 63. o.), valamint FROHER (1963, 446. o.). Ellenkező véleményen van MCCARTHY, aki megállapítja, hogy a *tiqqun* létének feltételezése teológiai és nem szövegelemzési okokra vezethető vissza (1981, 197. o.).

Ezek szerint a midrások magyarázata nem a szöveg aprólékos elemzésén, hanem egy sajátos vallási tapasztalaton alapul. Az ilyen tapasztalatban az ember és a mennyei világ találkozása nem félelmetes, hanem lágy, gyengéd, szelíd, sőt akár az isteni oldal alázatosságaként is magyarázható, azaz leírható az *anvah* szóval. Ebben a helyzetben az emberi oldal képes szemrehányást tenni az Örökkévalónak, vitatkozni, méltatlankodni. Mindemellett természetesen valós tapasztalat az is, amelyben ez a találkozás egyáltalán nem meghitt, bensőséges, hanem „szent rettegést”, Rudolf OTTO kifejezésével *mysterium tremendumot* vált ki az emberből (1997, 22–43. o.). Elegendő csak a Sínai-hegyi teofániára gondolni, ahol tűz és mennydörgés jelzi az Örökkévaló jelenlétét (Ex 19,10–25). Még ha nem is mindig ilyen látványos külsőségekben mutatkozik meg az Örökkévaló mérhetetlen nagysága, de az „istenjelenésekben” átélhető drámaiság letagadhatatlan. Nem csupán az Ószövetség, de az Újszövetség is bőséggel tudósít „csodálkozásról”, „félelemről”, „álmélgodásról”.

A *tiqqun soferim* és a feltételezett „eredeti szöveg” kétféle tapasztalaton alapul. Azért lehet erre következtetni, mert semmi nem indokolja, hogy a rabbinikus hagyomány kitaláljon „eredeti” szöveget, amelyek csupán megnehezítik akár az „egyenes olvasat” (psat), akár az „értelmező olvasat” (dras) szerinti bibliaértelmezést.

A kétféle tapasztalatban az emberi és az isteni világ által elfoglalt szerepek egymás inverzei. Az egyik szereplő áll, a másik pedig az, aki előtt állnak. Aki a másik előtt áll, az kérdez. A kérdés valódi kérdés, igényli, várja, sürgeti a választ. Mintha a két fél kapcsolata múlna a párbeszédén. A dialógus nem csupán minősíti az adott helyzetet, hanem meg is teremti annak folytatását. Ezt mutatja be Gen 18,22–33. Úgy tűnik, hogy az Örökkévaló hajlandó megváltoztatni elképzelését Ábrahám szavai nyomán. Ez az antropomorf jelleg azonban nem kérdőjelezi meg, hogy ki tartozik a mennyei világhoz és ki a földi valósághoz. Csupán azt mutatja be, hogy a két szféra találkozása kétféle módon is megélhető, illetve értelmezhető. Nem kerülhető ki a kétféle vallási tapasztalat áttekintése.

¹⁴ Magyar nyelven elérhető: <https://zsido.com/fejezetek/vajera-4>.

Ki az, aki kérdez?

Ha az ember kérdez

Ezt a helyzetet szimbolizálja az „ember áll Isten előtt” szituációja. RÓZSA Huba hívja fel a figyelmet arra, hogy az újabb kutatások szerint szerint Gen 18,23–33 a 18. részhez toldott későbbi beszúrással (2009, 2: 456. o.). Az mindenestre valószínű, hogy az Ábrahámnak adott ígéret egy korai anyagra, a hebrei Mamré-szentélyhez köthető hagyományra épül. A szakirodalomra hivatkozva megállapítja, hogy a Genézis könyvének 18–19. fejezetei irodalmilag összetartozó egységet alkotnak, amely fokozatos szövegfejlődés és harmonizálás során nyerte el végső, mai alakját (uo. 458. o.). Ábrahám története az okmányelmélet szerint a Jahvista forráshoz tartozik, és a vonatkozó részben is Jahve az Örökkévaló neve. Ez annak a következménye is lehet, hogy a J-forrásra a „késői Jahvista” cím a helytálló, de az is lehet, hogy a kiegészítés a harmonizálás céljából használja a Tetragrammatont.

Ebben a részben a téma Isten igazságossága, amely jellegzetesen fogság utáni témája a hitreflexiónak. A fogság jelentette sokk feldolgozása iránti vágy a miértek sokaságát hívta elő. Miért engedte az Örökkévaló ezt a tragédiát? Mi volt az oka a pusztulásnak, és miért nem lépett közbe az Örökkévaló? Van-e lehetőség újrakezdeni, helyreállítani Jeruzsálem falait, megépíteni a Templomot? Ebben a tapasztalatban tehát az ember kérdezi Istent, képpel kifejezve: az ember áll Isten előtt. Ha a Gen 18-ban leírt párbeszédet az ember kérdéseként értelmezzük, akkor Ábrahám szájából a fogságból hazatértek kérdései hangzanak. Igazságos vagy-e, Örökkévaló? Elpusztul az „igaz”, a *cádik* is a büntetésben? Egyáltalán, miért nem csak a bűnös pusztul? Hány igaz jelenléte kell a könyörülethez?¹⁵

Jól nyomon követhető, hogy Jahvének az alkudozásra adott válaszai tulajdonképpen az ember spekulációit jelenítik meg. A katasztrófák nyilván azért következtek, következnek be, mert nincs, nem volt elegendő „igaz ember”. És valóban, Sodomában csak Lót volt „igaz” (családtagjait nem számították be), ezért a városnak pusztulnia kellett. Ha elfogadjuk Gen 18,23–33 késői datálását, érdemes összevetni ezt a részt a fogság után keletkezett iratok némelyikével. Az ember által Istennek szegezett, mégoly alázatos kérdés könnyen vezethet oda, hogy bűnbakkereséssé változik az értetlenkedés. Ezsdrás könyve az idegen szokások átvételét, sőt a „vegyes házasságokat” tekinti Izrael balsorsa okának. Ennek eredményeként elkezdődik a családok szétszakítása (Ezsd 10), sőt tettelegességre is sor kerül (Neh 13,25). A 137. zsoltár végén pedig elszabadulnak az indulatok. Az értetlenség, a fájdalom, a megválaszolatlan *miért?* gyilkos indulatot vált ki a zsoltárosból. A már idézett Jób könyve is a szerencsétlenség okára kérdez rá, a Jóbnak feltett kérdések valójában az Örökkévalónak szólnak.

Ezek a példák azt mutatják, hogy az Istennek feltett kérdések, a miértek leginkább a rossz megtapasztalásának, a pusztulással és a romlással való szembesülésnek a megnyilvánulásai. A kérdések jogossága vitathatatlan, valóban őszinte hittapasztalat eredményeinek is tekinthetők. Sőt az sem tűnik irreálisnak (habár ma már elég ritkán fordul elő), hogy az ember az Örökkévalót faggassa házasságkötés, munkahelyváltás vagy más jelentős döntés előtt. Mindemellett érdemes arra gondolni, hogy a „válasz” könnyen belecsúszik az emberi vágyteljesítésbe. A „válasz” önálló, nem irányítható, vagy nem is úgy jelentkezik, mint az emberi elvárás diktálná. Jób könyvében az Úrnak tulajdonított válasz sem tűnik meggyőzőnek.¹⁶ Az is előfordulhat, hogy maga a kérdés sem vezet sehová. A szél arra fúj, amerre akar (Jn 3,8a).

¹⁵ Ezzel függhet össze, hogy a zsinagógai istentiszteleten tíz férfi („igaz”) jelenléte szükséges a tóraolvasáshoz.

¹⁶ Pl. Farkas József református lelkész egy 1984-ben tartott igehirdetésében: <https://tobbazelet.hu/uploads/mp3/1984/FJ840726-cs.mp3>.

Ha az Úr kérdez

A másik tapasztalatban a hit úgy jelenik meg, mint válasz Isten kérdésére, kérdéseire. A helyzetet leíró kép tehát az, hogy az Úr áll még az ember előtt. WESTERMANN *Az Ószövetség teológiájának vázlat* című munkájában egész fejezetet szentel annak, hogy az ember válaszát elemezze (1993, 151–216. o.). Kimutatja, hogy az Istent hívó kiáltás, az istendicsőítés, a panasz, a cselekvés, az istentisztelet, az emlékező gondolkodás, az áhítat és a teológiai reflexió valójában mind-mind az Örökkévaló szavára adott válaszként érthető.

Különösen sokatmondó, ha arra a vallásos tapasztalatra gondolunk, amelyet a *megettérés* szóval írunk le. A jellemzően fogalmakkal operáló és azt főnevekkel kifejező gondolkodás számára meglepő lehet, hogy az Ószövetségben nem fordul elő a megettérés szó. Csupán a hellenisztikus talajon kialakult zsidó filozófia honosította meg a *tesuba* (tesuvah) főnevet. Az ószövetségi szóhasználatban igeként jelenik meg, úgy, mint *megettérni*. Ennek a jelenségnek a leírására a *sub* igét használják a bibliai szerzők. Az elsődlegesen ’visszatér’ jelentésű szó profán összefüggésben is előfordul (például a Nőé által kirepített galamb is visszatért). Maga a szó a leggyakoribbak közé tartozik az Ószövetségben. Jelentéstartománya meglehetősen széles (POLLÁK 1881, 364. o.). Többek között lehet ’fordul’, ’viszonoz’, ’helyreállít’, ’visszavon’, ’hoz’ és ’válaszol’ értelmű is. Esetünkben az utolsóként említett jelentés a leginkább érdekes.

A megettérés eseménye tehát magában hordozza a „válaszolás” értelmet. Nem az ember egyszerű cselekvéséről van szó, hanem egy történésről. A *sub* kifejezést lehet úgy is érteni, hogy egy kérdésre, egy hívásra, egy kiáltásra odafordulni. Maga az ige nem sajátosan vallási tartalmú, de alkalmas arra, hogy az Örökkévalóval való kapcsolatot ilyen összefüggésben is kifejezze. Erre jó példa Jób 31,14. Ezt olvassuk az adott helyen: „...mitévő lennék, ha rám támadna Isten, mit felelnék neki, ha számon kérné?” Habár a „rám támad” kifejezés ellenségességet fejez ki, a bibliai szövegben levő *qum* ige nem jelenti kizárólagosan ezt. Konnotációja a felemelkedést, megjelenést, felbukkanást hordozza, ami nem feltétlenül fenyegető. Szempontunkból amúgy is inkább a *sub* szó segítségével kifejezett „válaszoló” ige használata a fontos. Ebben a versben a „válaszolni” vallási összefüggésben is ugyanaz, mint „megettérni”. Így tekintve a megettérést, a hívó életnek ez a döntő eseménye tulajdonképpen az Örökkévaló kérdésére adott válasz. A megettérés mozzanatának kezdete az Istentől jövő, kérdésként jelentkező megszólítás. Az ember válasza azonban saját döntése, és főleg azon múlik, hogy milyen összefüggésben érti az adott helyzetet.

Ilyen például a Jónás könyvének zárómondataiban elhangzó kérdés. Az Úr kérdez: „...ne szánjam Ninivét...?” A kérdés Jónásnak szól, de valójában az olvasónak: egyetért Isten könyörületével, vagy képtelen túllépni az általa igazságnak tartott renden, és szívében követeli a bűnös város pusztulását? A kérdés nyitott marad. Az akkori és a mai olvasónak kell megfelelnie az Örökkévalónak. A kérdés valójában nem azt firtatja, hogy az ember tudja-e a „helyes választ”. A kérdés behelyezi az embert egy helyzetbe, és a kérdezettnek magának kell kialakítani a folytatást. Így van ez Gen 18,16–33-ban is. Ha az Úr áll még Ábrahám előtt, akkor ez azt jelenti, hogy kérdése kimondatlanul is elhatol Ábrahám tudatáig. Mintha az Úr azt kérdezné: Ábrahám, hallottad, hogy el akarom pusztítani Sodomát. Szerinted ez így rendben van? Nincs semmi hozzáfűznivaló? És Ábrahám észbe kap, és megérti, hogy sok minden múlik most rajta. Hogy nem mehet el szó nélkül az Úr felvetése mellett, hogy feladata van, és ahogy az *Onkelosz-targum* mondja: imádságban maradt az Úr előtt.

A Biblia tanúsága az isteni és az emberi találkozását gyakran antropomorf módon mutatja be, nem is áll más eszköz a rendelkezésére. A szereplők „hangokat hallanak”, egy felhő átvonulását látják, em-

berek alakját felvevő angyalokkal, mennyei lényekkel találkoznak, trónuson ülő „öregkorúról” van látomásuk. Ezekben a helyzetekben többnyire emberi szavak hívását hallják, mint a kis Sámuel a sílói templomban. De ezek az ember verbalizálásai, egy tapasztalat szavakba öntései. Az Örökkévaló által feltett kérdések verbalizálhatóságáról mit mondhatunk? Mi van akkor, ha nincs látomás, nincs „igei üzenet”, ha az ember magára marad?

Amikor a kérdés néma

A hit aktusa éppen azt fejezi ki, hogy az ember akkor sem marad magára, ha elhagyatottságot él meg. Ennek az elhagyatottságnak a kifejeződése az ézsaiási sóhaj: „*Bizonny, te rejtőzködő Isten vagy...*” (Ézs 45,15) A rejtőzködés érzete amiatt alakulhat ki, mert a hívó nem hallja a mennyei világot, csendet él át. Minden bizonnyal az lehet ennek hátterében, hogy az ember nem azt az „érzékszervét” figyeli, amellyel rá lehet hangolódni a mennyei világra. Az Örökkévaló ugyanis a történéseken keresztül kérdez. WESTERMANN felhívja a figyelmet arra (1993, 167–174. o.), hogy a szabadítás alapélménye vált ki válassz úgy a hálaadás, mint a cselekedetek terén. A szabadítás gyakran ígéretként él, és ezért az emberi válasz a reménység válasza még a panaszszoltárok esetén is.

Ehhez kapcsolódva érdekes Erich FROMM elemzése az általa dinamikusnak nevezett zsolttárok-ról (1996, 143–153. o.). Ezekben a zsolttárokban az imádkozó kiinduló állapota a kétségbeesés, az elhagyatottság. Ahogyan a 22. zsolttár kezdősorában szerepel: „*Én Istenem, én Istenem, miért hagyta el engem?*” Az imádkozás folyamatában azonban belső változás megy végbe az emberben, lassan „meghallja az Úr szavát”, átformálódik belső világa, és a kétségbeesés helyét átveszi a szabadítás öröme. Az ilyen dinamikus zsolttárok felépítése így adható meg: kétségbeesés – kezdődő reménység – mélyebb kétségbeesés – nagyobb remény – újbóli visszaesés – a szabadítás öröme. Mindez a zsolttárima elmondásának folyamatában játszódik le. A „néma Isten” valójában folyamatosan kérdez éppen az adott helyzetből kiindulva. Mintha azt kérdezné: ember, mit tudsz kezdeni reménytelen helyzetteddel? És ha az ember válasza az ima elkezdése, a párbeszéd folytatódik, és valamilyen megoldás létrejön.

Arra lehet következtetni, hogy az ember életének eseményei értelmezhetők úgy is, mint szüntelenül hangzó kérdések, amelyeket az Örökkévaló intéz az emberhez. Mintha az lenne ezek lényege, hogy az ember mit kezd az előtte álló tényekkel. Vajon feladatot jelentenek ezek, tenni kell valamit? Vagy túrni és elszenvedni? Sírni a sírókkal? Megbocsátani? Elfojtani? Vég nélkül lehet sorolni a megoldási kísérleteket. Azt is fontos látni, hogy a mennyei világ kérdéseiként értelmezett eseményekre nincs eleve létező „helyes válasz”. A hívó embernek nem kell „kitalálni” Isten szándékát. Az ember kérdése Istenhez úgy hangzik: „Miért?” Isten kérdése az emberhez pedig úgy: „Mit kezdesz vele?”

Tanácsos elkerülni a spekulatív sematizmust, amely az eseményekben Isten „pedagógiáját” látja. Ha Istent kontrolláló hatalomként értjük, nem kerülhető ki a teodicea megoldhatatlan problémája. Hiszen ki merné állítani, hogy a vészorszakot azért „adta” Isten, hogy általa neveljen? Ezen az úton nem érhető meg a mennyei világ. Hogy melyik úton érhető meg, és milyen módon, az – úgy vélem – az ember válaszában táru fel. Arra, hogy mi is történik, hogyan alakulnak az események az ember válaszában, álljon példaként Nachson legendája. A legenda szerint az Egyiptomból Mózes vezetésével menekülő zsidók a Vörös-tengerhez érve megrémültek a leküzdhetetlennek ítélt víztömeg láttán. Az üldöző egyiptomi hadsereg egyre közelebb ért a zsidókhoz. Kétségbeesés lett úrrá a népen, már-már felkészültek a pusztulásra. Ekkor Nachson az Örökkévaló ígéretében bízva elindult a habok fe-

lé, belegázolt a tengerbe. Ebben a pillanatban a Vörös-tenger vize szétnyílt, a hullámok kétoldalt fal-ként tornyosultak, így a nép el tudott indulni, és megmenekült. A legenda mondandója harmonizál a mennyei világ „mit kezdesz a helyzettel?” kérdésével.

Visszakanyarodva az alapeseményhez, Ábrahám alkudozásához, érthető, hogy nem is annyira az a kérdés, hogy a mostani szöveg *tiqqun soferim*-e. Gen 19,27 szerint a Sodoma pusztulása utáni regge-len Ábrahám arra a helyre ment, „*ahol az Úr színe előtt állt*”. Rózsa Huba ezért nem fogadja el, hogy a 18,22 *tiqqun soferim* lenne, hiszen a rabbinikus szövegek nem említik a 19,27 verset ezek között (2009, 2: 476. o.). Ugyanakkor 18,23-ban az áll, hogy „*Ábrahám odalépett hozzá*” (ti. az Úrhoz). Ez pedig azt sugallja, hogy az Úr állt ott, azaz Ábrahám előtt. Bármelyik megoldás is a helyes, akár *tiqqun soferim* a Gen 18,22, akár nem, a mögötte kitapintható vallási tapasztalat mondandója egyértelmű. Feladatot jelent, mégpedig feladatot az alkotásra, a világ és az események alakítására.

Vajon folytatható-e Ábrahám alkudozása? Folytatható-e azzal, hogy mi van, ha csak öt igaz ember van Sodomában? Vagy csak kettő, vagy csak egyetlenegy. És van-e mersze a hívőnek megkockáz-tatni a kérdést: és ha egyetlenegy sincs?

És úgy tűnik, tanácsos nem meglepedkezni róla: az Úr talán még mindig ott áll előttünk.

“The Lord was Still Standing in Front of Abraham”

Did the Scribes Really Modify the Text of Gen 18?

- ▶ **The story described in Genesis 18 combines several elements of tradition. An interesting part of the text is verse 22 which, according to the Masoretic text, says “Abraham was still standing before the Lord”, but the midrash *Bereshit Rabbah* states that this text is *tiqqune sopherim*, i. e., a modification by the scribes. According to the midrash, “the Lord stood before Abraham” is the original text. Although there is no written evidence for the existence of such an original text, it is interesting to note that a total of eighteen other *tiqqune sopherim* appear in rabbinic literature. The study analyzes the reasons this assumption was made about an original text. The paper states that this phenomenon may be based in the existence of different religious experiences.**

Keywords: tiqqune sopherim / midrash / religious experience / challenge-response

Felhasznált irodalom

- BARR, James 1968. *Comparative Philology and the Text of the Old Testament*. Oxford University Press, Oxford.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Szerk. H. P. Rüger. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1990.
- Biblia magyarázó jegyzetekkel*. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1996.
- FROHER, Georg 1963. *Buch Hiob*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- FROMM, Erich 1996. „*Olyanok lesztek, mint az Isten*”. *Az Ótestamentum és hagyományának radikális értelmezése*. Ford. Gellériné Lázár Márta. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- HEGG, Tim 2016. Genesis 18,22 and the Tiqqune Sopherim. Textual, Midrashic, and for What Purpose? *Torah-Resource.com*, <https://torahresource.com/legacy-article/genesis-1822-tiqqune-sopherim-textual-midrashic-purpose/>.
- MCCARTHY, Carmel 1981. *The Tiqqune Sopherim and Other Theological Corrections in the Masoretic Text of the Old Testament*. Universitätsverlag – Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg–Göttingen. (Orbis Biblicus et Orientalis 36.) Web: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/157914/1/McCarthy_1981_The_Tiqqune_Sopherim.pdf.
- MCKANE, William 1974. Observations on the Tiqqune Sopherim. In: Matthew Black – William Smalley (szerk.): *On Language, Culture and Religion. In Honor of Eugen A. Nida*. The Hague, 1976, 63.,
- OTTO Rudolf 1997. *A szent*. Ford. Bendl Júlia. Osiris Kiadó, Budapest.
- POLLÁK, Kaim 1881. *Héber–magyar szótár*. Budapest.
- RÓZSA Huba 2009. *A Genézis könyve*. 2. köt. Szent István Társulat, Budapest.
- WESTERMANN, Claus 1993. *Az Ószövetség teológiájának vázlatja*. Ford. Fórisné Kalós Éva. Budapesti Református Theológiai Akadémia, Budapest.
- WÜRTHWEIN, Ernst 1988. *Der Text des Alten Testaments. Eine Einführung in die Biblia Hebraica*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart.
- WÜRTHWEIN, Ernst 1994. *The Text of the Old Testament*. Eerdmans, Grand Rapids.

Internetes hivatkozások

- Bereshit Rabbah 49. https://www.sefaria.org/Bereishit_Rabbah.49.8?lang=bi. (Megtekintés: 2023. április 12.)
- FARKAS József: A szenvedés irracionálisága. <https://tobbazelet.hu/uploads/mp3/1984/FJ840726-cs.mp3>. (Letöltés: 2023. május 6.)
- FARKAS József: Az imádságról (Belebeszélhetünk Isten életébe?). <https://tobbazelet.hu/uploads/mp3/1977/FJ770123-v.mp3>. (Letöltés: 2023. április 10.)
- RÁSI: *Kommentár a Tórához*. Ford. Feigl András – Németh Yaakov. <https://zsido.com/fejezetek/vajera-4/>. (Megtekintés: 2023. május 10.)
- Samaritan Pentateuch. <https://www.stepbible.org/?q=version=SPE|reference=1M%C3%B3z.18>. (Megtekintés: 2023. április 21.)
- Targum Jonathan. https://www.sefaria.org/Targum_Jonathan_on_Genesis.18.22?lang=bi&with=all&lang2=en. (Megtekintés: 2023. május 2.)
- Targum Onkelos. https://www.sefaria.org/Onkelos_Genesis.18?lang=bi. (Megtekintés: 2023. április 22.)
- The Syriac Peshitta Bible with English Translations. <https://ebin.pub/qdownload/the-syriac-peshita-bible-with-english-translation-genesis-9781463207410-1463207417.html>. (Megtekintés: 2023. május 15.)